

СТЕВАН М. СТАНКОВИЋ*

ПРОМЕТ ТУРИСТА У ГАМЗИГРАДСКОЈ БАЊИ

Садржај: Гамзиградска Бања је балнеолошки центар дуге традиције. Налази се у источној Србији, недалеко од Зајечара. Термоминералне изворе користили су Римљани из царског града Фелих Ромулиана, који се налази у близини извора лековите воде. По броју туриста и њиховим ноћењима Гамзиградска Бања спада у ред првих десет у Србији.

Кључне речи: Термоминерални извори, бања, туристи, ноћења.

Abstract: Spa of Gamzigrad is balneological center of the long tradition. The spa is situated in East Serbia, near of Zaječar town. The thermomineral springs were used by Roman people from the emperor town Felix Romuliana, which is situated near these springs. Considering the number of tourists and their nights spending, Spa of Gamzigrad is one of the tenth spas in Serbia.

Key words: Thermomineral springs, spa, tourist, night spendings.

Увод

Територија Србије је позната по великом броју минералних, термоминералних, гасовима богатим водама, као и оним изворима чија вода има извесну радиоактивност. Познати као лековити, самоизливни или копани, односно, бушени, такви извори су давно привукли људе из ближе и даље околине и током времена условили изградњу одговарајућих смештајних капацитета и здравствених установа, као основе развоја бањског – здравствено-лечилишног туризма. Ова врста туризма има у Србији дугу традицију, с тим што се најстарија, али и нека данашња спонтана кретања људи ка изворима лековите воде, не могу увек и свуда поистоветити са бањским туризмом. У том смислу је још давно Јован Цвијић указивао на постојање бања и бањица. Под бањицама је подразумевао недовољно топле и недовољно познате термоминералне изворе чију воду за лечење користи локално становништво углавном без консултација лекара, већ по сопственом нахођењу. У својим упутствима за испитивање сеоских насеља инсистирао је на сазнањима да ли у селу или у околини има термоминералних извора и како их и ко користи.

Статистички подаци, за готово пет деценија, показују да су туристи који су се одређивали за посету и боравак у нашим бањама, из различитих узрока, у укупном броју туриста у Србији, учествовали са најмање 7,5 % (1965. година) и највише са 15,2 % (2000. година). Обе бројке су за уважавање и одражавају прави значај бања за туризам Србије. Ово је утолико важније што је учешће ноћења које туристи остварују у бањама Србије, у односу на Србију као целину, још веће. У посматраном периоду најмање је било 1990. године (17,0 %), а највеће 1960. године (41,9%). Ово је последица дужег просечног боравка бањских гостију у одговарајућим здравственим и

туристичко-угоститељским објектима наших бања, у односу на друге врсте туристичких места и центара. Бањски туризам Србије одликује се доминацијом домаћег над иностраним туризмом, те се не остварују богати економски ефекти, али се мора уважавати чињеница да бањски туризам, осим економских, има и друге значајне ефекте и функције.

**Табела 1. Туристи и ноћења у бањама Србије
(% од укупног броја туриста и ноћења у Србији)**

Година	Туристи	%	Ноћења	%
1955.	95.400	9,1	1.008.000	33,8
1960.	226.458	14,9	2.508.059	41,9
1965.	200.000	7,5	1.925.500	23,6
1970.	332.000	10,0	2.817.000	36,6
1975.	394.000	8,0	3.473.000	20,4
1980.	464.000	10,7	3.997.000	33,2
1985.	493.000	8,2	4.254.000	17,2
1990.	454.000	11,5	3.494.000	17,0
1995.	323.000	13,3	2.399.000	29,4
2000.	330.000	15,2	2.510.000	32,9
2002.	326.000	11,9	2.153.000	19,7

Извор података: Статистички годишњаци Југославије (Србије и Црне Горе) за одговарајуће године и сопствени прорачун, Савезни завод за статистику, Београд.

Богата историјска прошлост

Ниво досадашње туристичке валоризације бања Србије није задовољавајући, иако представљају веома значајан део туристичке понуде, одликују се дугом традицијом, разноврсношћу индикација и врста терапија, већим бројем туристичко-угоститељских објеката, посебно смештајних и медицинских капацитета у односу на планине и друге врсте туристичких места.

У туристичкој, хидрогеолошкој, археолошкој и балнеолошкој литератури често се указује на изворе лековите воде и трагове римских грађевина крај термоминералних извора у неким нашим бањама. Има тога у Врњачкој Бањи, Нишкој Бањи, Звоначкој Бањи и другим. Бројни су и налази остатака грађевина, посебно купатила из вишевековне владавине Турака нашим крајевима. На све то надовезује се појачана изградња бањских објеката и убрзан развој бањског туризма између две светска рата, када неке наше бање добијају за то време савремену физиономију, лекарске ординације и постају значајни центри превенције, лечења и опоравка после болничког лечења, али и средишта одмора, забаве, лагодног летњег живота и провода. Уз наведене, бање добијају и друге садржаје и функције.

Настојањима да сезону продуже што више, садржајем боравка, нижим ценама и другим погодностима, привлаче туристе, који их посећују из бројних разлога. Богатство садржаја боравка условљава нове врсте бањског туризма. Реч је о конгресним скуповима, културним и спортским манифестацијама, туризму лица трећег доба, транзитном и екскурзионом туризму. Наведене категорије условљене су препознативошћу бања на туристичком тржишту, стањем и обимом смештајних и угоститељских капацитета, систематичношћу туристичке пропаганде, ценама услуга, богатством садржаја боравка и сл.

Табела 2. Туристи и ноћења у неким бањама Србије.

Бања	1970.		1980.		1990.		2000.	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
Врњачка	114376	1037392	140849	1212794	133509	900649	89800	390000
Сокобања	31594	368207	53125	588823	55299	484776	53200	340000
Нишка	39968	308809	33532	458183	36145	271695	47600	421000
Матарушка	22570	157527	34194	259278	32917	190176	13600	109000
Буковичка	18069	101641	51553	196755	32924	141887	30600	126000
Ковиљача	23042	107145	26875	118289	28774	153259	20600	198000
Врањска	17689	74822	15210	84491	9199	67694	7500	43300
Сијаринска	8099	88057	14753	117108	3855	35556	6500	54700
Гамзиградска	3105	27308	5156	41664	7479	94254	2400	76800
Брестовачка	3688	14990	2022	29996	10388	37091	1826	7058
Богутовачка	4734	67951	6236	58654	5880	54112	4100	31800
Пролом	8079	85766	9505	105630	15188	145636	9595	78190
Трепча	-	-	16952	287810	10519	130391	8300	102000

Извор података: Статистички годишњаци Југославије (Србије и црне Горе) за одговарајуће године. Савезни завод за статистику, Београд.

Извори минералне и термоминералне воде Србије класификовани су по различитим основама. То је од значаја за њихово комплексно познавање и међусобну компарацију, односно, одређивање медицинских индикација и медицинских контраиндикација, као основе бањског лечења, рекреације и рехабилитације. Недавно публиковања књига "Минералне, термалне и термоминералне воде Србије" једна је од најдетаљнијих и представља праву основу за упознавање богатства и разноврсности бањских вода Србије (Филиповић Б. 2003).

Из прошлости до наших дана, уз бројне хемијске анализе бањских вода, које су обављали страни и наши аутори, проистекла је обимна библиотека и права документација за предузимање акција валоризације овог природног богатства, које се у медицини уважава као природни лековити фактор. Такво стање карактеристично је и за Гамзиградску Бању, која се налази недалеко од Зајечара, а чији су термоминерални извори условљени сложеним тектонским односима у рељефу источне Србије. Како је већ више година Гамзиградска Бања по броју туриста и њиховим ноћењима међу првих десет бања у Србији, заслужује пажњу.

Балнеолошки центар дуге традиције

Гамзиградска Бања се налази недалеко од археолошког локалитета Фелих Ромулиана, који представља остатке римске царске палате, коју је Гај Валерије Галерије Максимијан саградио за време своје владавине (293 – 311) једним делом пространог Римског царства. Царска палата крај Гамзиградске Бање сматра се једним од најрепрезентативнијих објеката римске дворске архитектуре. Грађевина са мозаицима у Фелих Ромулиани најпре је тумачена као резиденција неке значајне личности, војног старешине или управника околних рудника, али и као велепосед, односно, луксузна бањска вила (Срејовић Д. 1994). За потребе царске палате и пратећих објеката, термоминерална вода са оближњих извора довођена је аквадуктом. У писаним материјалима из XV и XVI века има речи о Бањици. Такав назив се одржао до XIX века (Костић М. 1974).

Термоминералне изворе данашње Гамзиградске Бање године 1835. помиње знаменити немачки рударски стручњак барон Сигмунд Аугуст Волфганг Хердер, који је у Србију дошао на позив кнеза Милоша са задатком да истражи налазишта руда и

соли. У књизи коју је касније објавио под насловом "Рударски пут по Србији", пише да је 26. септембра 1835. године из Брестовца стигао у Зајечар. Тада је запазио изворе топле воде и записао да је на Тимоку нешто даље од села Гамзиграда видео на обе стране реке топле изворе који се зову Гамзиградска Бањица и имају температуру од 39°C, а појављују се из отвора у кречњачкој стени. Народ их сматра лековитим и то један је за ране, а други за очи (Хердер С. 1845).

Од посебног је значаја кратак боравак Јосифа Панчића са својим ученицима у Гамзиграду 1863. године. Прву хемијску анализу воде извршио је Сима Лозанић 1889. године, док су прва терапијска купања обављена годину дана касније. Податке интересантне за упознавање историје Гамзиградске Бање дају Стеван Мачај, лекар у Зајечару, Милан Милићевић, Владимир Карић и Феликс Каниц, писци познатих књига о Србији. Сазнања о лековитости воде извора код Гамзиграда брзо су се ширила околином. Када је крај села Гамзиграда и термоминералних извора изграђен пут који је повезивао Зајечар са долином велике Мораве, приступачност је постала лакша, а број посетилаца већи. Међу посетиоцима је било рудара из оближњих рудника, који су се ту лечили.

Први објекат за прихват посетилаца саградио је Димитрије Јовић на свом земљишту, недалеко од лековитих извора. Од 1909. године храна се могла добити у једној бараци која је ту подигнута. После 1925. почиње уређење пристојнијих базена за терапијско купање. Поред воде, у терапијске сврхе користи се и лековито блато.. Бригу о лековитим изворима 1927. године преузела је општина Гамзиград, која је двер године касније препушта управи Моравске бановине, која се стара и о изградњи објеката. Пред Други светски рат Гамзиградска Бања је имала око 80 соба.

Зна се да је прва солиднија каптажа извора обављена 1915. године. Плански развој туризма почиње 1954. године, када је Народни одбор среза Зајечар донео одлуку о уређењу и заштити бање. Уследила су хидрогеолошка истраживања, извршене нове хемијске анализе воде, дефинисане индикације и контраиндикације, изграђен је хотел "Каструм", обновљена су купатила, уређен бањски парк, подигнут мост преко Црног Тимока, регулисано корито ове реке и сл. Значајним догађајем у функционисању бање сматра се оснивање Завода за превенцију, лечење и рехабилитацију болести периферних крвних судова и вибрационе болести. Било је то 1976. године. Тада основан Завод јединствен је те врсте код нас. Године 2000. Завод у Гамзиградској Бањи је имао 195 лежаја и 120 запослених.

Гамзиградској Бањи посвећен је рад о њеним туристичким функцијама (Станковић С., Миљковић Ј. и Протић М, 1992), које су дефинисане као здравствено-лечилишна, излетничка, транзитна, насеобинска и манифестациона. Закључено је да је године 1970. Гамзиградска Бања по броју туриста била на десетом месту међу бањама Србије, а на једанаестом по броју реализованих ноћења. Развој бањских функција може допринети повећању броја туриста и њихових ноћења, али је за то потребно приступити формирању богатије понуде, осмислити сврсисходну пропаганду, рационално користити природне лековите факторе, поштовати урбанистичке услове изградње нових и рестаурације постојећих објеката и запослити квалификовано особље за разноврсне послове.

Године 1936. Гамзиградску Бању је посетило 2.000 туриста. Од тада до наших дана број туриста и остварених ноћења се мењао из године у годину, показујући значајне промене током појединих деценија, али и краћих временских периода, што је условљено низом фактора, појава и процеса.

Од тридесетих и четрдесетих година прошлог века до шездесетих година, број туриста у Гамзиградској Бањи одржава се на годишњем нивоу око 2.000, а број реализованих ноћења је увек био испод 30.000, што значи да је дужина просечног

боравка достигала и премашивала 10 дана. Највише туриста (7.612) било је 1977. године, када је остварено и највише ноћења (55.578), иако се просечан боравак тада у односу на неке раније године смањио са 10,7 на 7,3 дана. У двадесетогодишњем периоду између 1960. и 1980. године у седам година у Гамзиградској Бањи није било страних туриста. У годинама у којима су евидентирани, било их је мало и сигурно је да је пре реч о пословним људима и случајним пролазницима, него о онима који су овде боравили из здравствених или туристичких разлога.

Табела 3. Туристи и ноћења у Гамзиградској Бањи.

Година	Т у р и с т и			Н о ћ е њ а		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
1960.	2.655	-	2.655	29.273	-	29.273
1961.	1.979	-	1.979	19.017	-	19.017
1962.	1.803	-	1.803	18.393	-	18.393
1963.	2.339	50	2.389	25.788	286	25.974
1964.	3.006	4	3.010	30.710	22	30.732
1965.	3.214	2	3.216	30.018	22	30.038
1966.	3.341	65	3.406	36.339	197	36.536
1967.	2.791	5	2.796	29.016	5	29.021
1968.	2.981	-	2.981	30.391	-	30.391
1969.	4.312	-	4.312	42.533	-	42.533
1970.	3.105	-	3.105	27.308	-	27.308
1971.	5.736	27	5.763	49.981	57	50.038
1972.	4.556	4	4.560	46.521	84	46.605
1973.	5.208	-	5.208	51.616	-	51.616
1974.	6.997	78	7.075	54.372	140	54.512
1975.	5.757	50	5.807	47.881	72	47.953
1976.	6.397	39	6.436	47.931	94	48.025
1977.	7.532	80	7.612	55.317	261	55.578
1978.	5.842	59	5.901	44.925	149	45.074
1979.	5.803	81	5.883	45.798	285	45.983
1980.	5.087	69	5.156	41.545	119	41.664

Извор података: Преглед туриста по важнијим местима. Републички завод за статистику, Београд.

У периоду од 1981. до 1991. године број туриста у Гамзиградској Бањи је углавном благо растао. Појавио се и извесан број страних туриста, али без већег економског значаја. После извесне стагнације, између 1982. и 1985. године, дошло је до значајног пораста броја туристичких ноћења. Године 1987. у Гамзиградској Бањи, први пут од њеног постанка, било је више од сто хиљада ноћења. Са нешто смањења броја ноћења, бања је добро пословала до 1991. године, када услед познатих догађаја почиње смањење како броја туриста, тако и броја ноћења. Посебно малим прометом одликовала се 1993. година, када је у бањи било само 1.800 туриста, што одговара стању из 1962. године, а испод је оног из 1960. године. Тада је остварено само 42.900 ноћења, што је на нивоу из 1969. године и двоструко мање него 1987. године. Извесно повећање броја туриста и њихових ноћења у Гамзиградској Бањи запажа се током 2003. и 2004. године, али је то још увек испод резултата који су остваривани крајем осамдесетих година.

Године 1990. број туриста и ноћења у Гамзиградској Бањи био је доста уједначен током првих десет месеци, с тим што су се повећаним прометом одликовали мај и сви летњи месеци. То је уобичајено за туризам Србије, а самим тим и за посећеност наших бања и последица је коришћења годишњиј одмора, трајања школског распуста и најповољнијих климатских услова за туристичка кретања.

Табела 4. Туристи и ноћења у Гамзиградског Бањи

Година	Т у р и с т и			Н о ћ е њ а		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
1981.	4.922	36	4.958	46.222	142	46.364
1982.	4.650	49	4.699	40.308	71	40.379
1983.	5.670	76	5.746	40.621	120	40.741
1984.	5.558	68	5.626	40.441	158	40.599
1985.	6.709	131	6.840	40.926	266	41.192
1986.	7.619	94	7.713	55.704	266	55.970
1987.	8.043	137	8.180	108.039	276	108.315
1988.	6.962	100	7.062	94.859	133	94.992
1989.	5.755	95	5.840	104.978	275	105.253
1990.	6.017	1.452	7.479	92.599	1.655	94.254
1991.	5.793	1.904	7.697	79.392	2.395	81.787
1992.	4.900	100	5.000	76.400	200	76.600
1993.	1.800	-	1.800	42.900	-	42.900
1994.	2.803	53	2.856	57.100	100	57.200
1995.	3.848	22	3.870	76.400	200	76.600
1996.	2.824	21	2.845	74.400	100	77.500
1997.	3.691	30	3.721	69.600	500	70.100
1998.	4.451	84	4.535	97.200	500	97.700
1999.	2.062	308	2.370	50.700	308	51.008
2000.	2.268	599	2.868	76.200	600	76.800
2001.	3.176	51	3.227	55.200	300	55.500
2002.	3.771	306	4.077	56.100	306	54.406

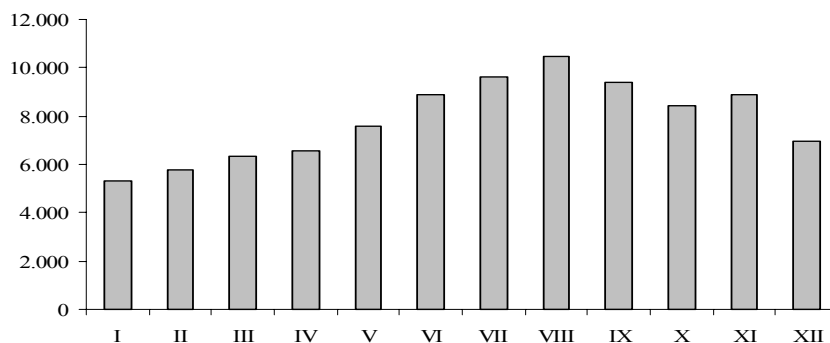
Извор података: Статистички годишњак Југославије (Србија и Црна Гора), Савезни завод за статистику, Београд.

Новембар и децембар 1990. године чине изузетак, што је последица политичких догађаја и појаве избеглица из различитих делова бивше Југославије ка Србији. Уједначена месечна дистрибуција туристичког промета јасно одражава здравствене функције Гамзиградске Бање, која је за болесне и повређене отворена током целе године.

Табела 4. Месечна дистрибуција туриста у Гамзиградској Бањи 1990. године

Месеци	Т у р и с т и			Н о ћ е њ а		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
Јануар	299	-	299	5.297	-	5.297
Фебруар	307	.	307	5.769	-	5.769
Март	343	-	343	6.317	-	6.317
Април	436	5	441	6.576	5	6.581
Мај	737	13	750	7.589	17	7.606
Јун	598	11	609	8.895	20	8.915
Јул	629	30	659	9.598	50	9.648
Август	666	4	670	10.460	4	10.464
Септембар	530	53	583	9.287	83	9.370
Октобар	643	114	757	8.313	114	8.427
Новембар	482	567	1.049	8.256	651	8.907
Децембар	357	655	1.012	6.242	721	6.953

Извор података: Републички завод за статистику, Одељење у Зајечару.

Промет туриста и број остварених ноћења у гамзиградској бањи потребно је посматрати сагласно њеној материјалној бази, посебно постојећим смештајним, угоститељским и здравствено-лечилишним капацитетима. Познато је да је тридесетих година прошлог века овде боло 80 соба у 11 мањих објеката. За потребе гостију године 1953. у Гамзиградској бањи је било 250 лежаја. Од значаја је интензивна градња приватних кућа после 1971. године у којима има лежаја за издавање. За разлику од Завода који се бави медицином, али има и сопствене смештајне и угоститељске објекте (по најновијим подацима 214 лежаја) и по потреби ангажује собе и кревете других власника. овде послује у предузеће "Ромулиана" у чијем је власништву хотел "Каструм" који има 100 лежаја и скромне угоститељске садржаје. Постоје и четири виле са укупно 80 лежаја. Од значаја је и одмаралиште "Електротимока", које послује као објекат затвореног типа, али прима учеснике ликовне колоније која се одржава у Гамзиградској бањи.

Табела 5. Месечна дистрибуција туриста у Гамзиградској Бањи 2004. године

Месеци	Т у р и с т и			Ноћења укупно
	Домаћи	Страни	Укупно	
Јануар	87	-	87	1.414
Фебруар	234	17	252	4.405
Март	180	-	180	3.186
Април	307	3	310	4.613
Мај	449	1	450	5.250
Јун	416	15	431	5.429
Август	575	16	591	7.021
Септембар	575	215	790	7.005
Октобар	581	86	667	6.636
Новембар	428	43	471	5.370
Децембар	208	14	222	2.699

Извор података: Републички завод за статистику, Одељење у Зајечару.

Месечна расподела туристичког промета у Гамзиградској Бањи 2004. године није много другачија од оне од пре 5 година. Највише туриста борави у летњим месецима, када се оствари и највећи број ноћења. Током наведене године најмање туриста и ноћења је било у јануару, а највишеу августу и септембру. Сразмерно постојећем броју лежаја у бањи, број туриста и ноћења је скроман. У том смислу потребно је настојати на вољем степену коришћења постојећих капацитета, како би се остварили већи економски и друштвени ефекти. Туристичка организација Зајечара има извесне планове унапређења садашњег стања туризма у гамзиградског Бањи, али без довољно материјалних средстава, није могуће покренути ни једну озбиљнију акцију.

Програм развоја туризма општине Зајечај највећим делом базира на Гамзиградској Бањи и царској палати Фелих Ромулиани, али и ако усвојен 2002. године, још не показује праве резултате.

Гамзиградска Бања је позната по Заводу за превенцију, лечење и рехабилитацију болести периферних крвних судова и вибрационих болести. Током осамдесетих година прошлог века просечан боравак посетилаца Завода био је 19 дана, а искоришћеност смештајних капацитета 87 % (1983. године) до 100 % (1985. и 1986. године). Највише пацијената у Завод Гамзиградске Бање упућивале су Самоуправна интересна заједница здравствене заштите (56 %) и радне организације (34 %). По престанку рада СИЗ-а здравства и смањених дотација за бањско лечење, као и осиромашењем радних организација, стање се погоршало. Намеће се потреба изнајмавања нових начина придобијања туриста, што је у великој конкуренцији бања Србије тешко остварити.

ЛИТЕРАТУРА

- Филиповић Б. (2003): **Минералне, термалне и термоминералне воде Србије**. Удружење бањских и климатских места Србије Врњачка Бања и Институт за хидрогеологију Рударско-геолошког факултета Универзитета у Београду, Београд.
- Срејовић Д. (1994): **Римски царски градови и палате**. Српска академија наука и уметности, Београд.
- Костић М. (1974): **Значај за термализам и туризам Сокобање, Брестовачке бање и Гамзиградске бање**. Зборник радова Географског института "Јован Цвијић", књига 25, Београд.
- Хердер Ж. (1846): **Рударски пут по Србији барона Ж. А. В. Хердера**. У изводу у книгопечатни Књажевско-Сербској, Београд.
- Станковић С., Миљковић Ј. и Протић М.: **Туристичке функције Гамзиградске Бање**. Зборник радова Географског факултета ПМФ Универзитета у Београду, свеска 40, Београд.

STEVAN M. STANKOVIĆ

Summary

THE TOURIST DEVELOPMENT SPA OF GAMZIGRAD

Gamzigradska Banja (spa) lies on both sides of the river Crni Timok, at an altitude of 160 m in the East Serbia. It is linked by asphalt road to Zaječar town, 10 km, and to Bor town 20 km. The spa is balneological centers of the long tradition. Quite close to the spa are the Roman town Felix Romuliana. Gamzigradska Banja (spa) has one cold and for warm mineral water springs. The water range in temperature from 17°C to 42°C. The spa is recommended for the treatment of various rheumatic complaints. Treatments carried on the Institute for the prevention of diseases of peripheral blood vessels and the vibration disease. Considering the number of tourists and their nights spending, spa of Gamzigrad is one of the tenth spas in Serbia. There were 2.000 tourists and in 1936. Today there are 5000. tourists and 55.000 overnight spendings.